

DEEL I

KERK

1. BELIJDER OP HET BREUKVLAK TUSSEN VROEGE KERK EN MODERNITEIT

---

*Drs. Jan Schippers en dr. Klaas van der Zwaag
interviewen prof. dr. Bram van de Beek*

Guido de Brès leefde vóór de culturele omslag van de Verlichting. Het ambtelijk gezag en de structuur van de ene kerk vormden bij hem het vanzelfsprekende kader waarbinnen hij opereerde. Toch is hij al een drempel overgegaan en is de ware kerk bij hem de gereformeerde kerk. ‘Hij maakt de breuk met Rome definitief en legitimeert daarmee het schisma.’ Dat stelt prof. dr. Bram van de Beek, emeritus hoogleraar theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Ook al worden bij De Brès de eerste lijnen van de moderniteit en het accent op de subjectiviteit reeds zichtbaar, toch is volgens Van de Beek de afstand met het heden duizendmaal groter dan die tussen De Brès en de Vroege Kerk.

We voeren een gesprek met een spraakmakende en altijd prikkelende theoloog over de onopgeefbare eenheid van de kerk, het fundamentele verschil tussen ketterij en schisma, het vreemdelingschap van de christen en de taak van de overheid, die op alle terreinen moet passen als het gaat om actieve bevordering van kerk en godsdienst.

Guido de Brès schreef zijn *Nederlandse Geloofsbelijdenis* (NGB, 1561) met het oog op de eenheid van de gereformeerden.

In zijn boek *Le baston de la foy chrestienne* uit 1555 staan veel citaten uit de Bijbel en van kerkvaders en concilies. Hij beriep zich uitvoerig op kerkvaders, een onderwerp waarin Van de Beek als kenner van de patristiek gepokt en gemazeld is.

Hoe zagen de kerkvaders de eenheid van de kerk?

Heel simpel: de kerk is één en kan niet gescheurd zijn. Christus is één en er is maar één Heilige Geest en Die houdt er geen twee tenten op na. Christus heeft geen twee bruiden. Dat zegt ook Augustinus, die intern kritisch is naar de kerk, als bestaande uit kaf en koren, maar tegelijkertijd even kritisch is over kerkelijke verdeeldheid. Alles wat buiten de kerk en haar ambtelijke structuren zich zelfstandig gaat organiseren is een persiflage op de kerk en nog erger dan het heidendom. Dat is ketters en hoort dus niet bij de kerk en bij de eenheid. Het is onkruid.

Schisma is erger dan ketterij, zo zei u eens naar aanleiding van uw boek over de kerk 'Lichaam en Geest van Christus'.

Ketterij is een soort ziekte, een parasiet, die als een rottige bacterie in je hele lichaam gaat zitten. Maar het lichaam blijft daarmee wel intact. Een schisma is echter alsof er een arm of been is afgehakt. Schismatici zijn mensen die horen bij de kerk, maar breken met de kerk en haar eenheid, met de eenheid van het lichaam. Een ketter is verschrikkelijk, die deugt niet. Maar over ketterijen maken we ons tegenwoordig helemaal niet meer druk. En we vinden schisma's ook niet erg meer. Mensen richten binnen de kortste keren hun eigen tent op, een nog strengere gereformeerde kerk of een nog hippere evangelische groep. En als er een scheuring komt, gaat het geschil vaak over morele kwesties. De ethiek bepaalt op dit moment of je orthodox bent of niet. Over God mag van alles gezegd worden. Het is schokkend wat voor ketterse dingen in zogenaamd orthodoxe gemeenten gezegd worden over christologie en de scheppingsleer.

In de Vroege Kerk vind je een consensus over de kernpunten van het geloof, zoals in de Geloofsbelijdenis van Nicea. Je mag geen onzin over God zeggen door bijvoorbeeld te leren dat Jezus geen God is Die Zelf in ons midden gekomen is. Ten aanzien van de ethiek kunnen er verschrikkelijke dingen geleerd worden, maar daarmee verbreek je niet de eenheid van de kerk. Een schisma is een soort zelfvernietiging. Er zijn situaties waarin de kerk zo verrot is, dat we geen verantwoordelijkheid meer kunnen dragen. Dan moet je even een tent buiten zetten, zoals je vroeger een evangelisatie had, een tijdelijke noodmaatregel totdat het onweer voorbij was. Zo heeft Calvijn het ook voorgesteld: *for the time being* even afzonderlijke diensten naast Rome houden. Na Trente, die een katholieke reformatie was en géén Contrareformatie, had Calvijn een heleboel kunnen aangaan. Als het Concilie van Trente honderd jaar eerder was gehouden en schoon schip had gemaakt met de misstanden, dan was er geen aparte protestantse kerk geweest.

De NGB spreekt in artikel 27 van 'een enige en Katholieke of algemene Kerk', 'een heilige vergadering van ware Christgelovigen'. Vormt dit een goed startpunt voor het denken van over de eenheid van de kerk in deze tijd?

Die uitdrukking is helemaal in de lijn van de Vroege Kerk en het Nieuwe Testament. Het is de insteek van Cyprianus, dé ecclesioloog van de Vroege Kerk, die stelde dat buiten de kerk geen zaligheid is. Daarom deugden volgens Augustinus de donatisten niet, want die bevonden zich alleen in Noord-Afrika. De katholieke kerk is daarentegen de wereldwijde kerk.

De kerk is er geweest vanaf het begin van de wereld, zegt De Brès. God heeft altijd Zijn volk gehad. Hij is altijd met mensen bezig geweest. Toch is de gedachte dat de kerk de werkelijkheid is vanwaaruit de wereld wordt ingegaan een beetje vervaagd bij

De Brès. Bij Calvijn ligt dat anders. Je ziet dat bij De Brès de verkiezing naar voren schuift, na de zondeval, terwijl bij Calvijn de verkiezing na de heiliging een plaats krijgt.

De Brès spreekt van een heilige vergadering van mensen die waarachtig in Christus geloven. Terecht?

Het ligt eraan wat je verstaat onder ‘mensen die waarachtig in Christus geloven’. Ik definieer hen als mensen die bij de trouw van Christus horen en die Christus in Zijn trouw opneemt, de betere vertaling van *pistis*. We worden niet gered door het geloof in Christus, maar door de trouw van Christus. Geloof heeft gaandeweg de zeventiende en achttiende eeuw een subjectieve kant gekregen: we worden gered door ons geloof. Die focus op het echte geloof past helemaal niet in de Vroege Kerk. Zeker bij Cyprianus niet, die het geloof juist verankert in de Doop. Daarom kunnen we niet voor de tweede keer gedoopt worden. De Brès leefde net iets later dan Calvijn en je ziet bij hem andere accenten. In het begin is de Reformatie heel sterk tegen Rome gericht en stelt zij tegenover de objectiviteit van het heil en het kerkelijk gezag het persoonlijk geloof. Het subjectieve zit er altijd in bij de reformatoren, vooral bij Luther, en daarom kost het hun zo veel moeite om de dopersen van het lijf te houden, die helemaal op de subjectieve lijn zitten. Maar lees het klassieke Doopformulier: daar zit geen enkele conjunctief in. De Doop is het bad der wedergeboorte: je hoort bij de gemeenschap van Christus, begraven in Zijn dood. Het gaat niet om ónze wedergeboorte als subjectieve beleving. Wedergeboorte is een eschatologisch begrip. Bij De Brès ligt de Doop vast in Christus, in de Vroege Kerk is dat nog sterker verankerd. Bij Augustinus weer niet zo: hij maakt onderscheid tussen de effectiviteit en de geldigheid van de Doop. Hij ziet allerlei christenen die er niets van maken en die toch gedoopt zijn. Bij Calvijn overheerst het positieve van de Doop.

Hoe vals de kerk van Rome ook is, je kunt niet verder gaan dan te constateren dat de kerk bestaat uit ware en valse gelovigen. Dus de kerk moet gereformeerd worden en je moet niet een gereformeerde kerk stichten. Rome moet gereformeerd worden. Bij De Brès is echter de scheidslijn tussen kaf en koren verschoven naar de valse kerk, wat bij Calvijn nog niet het geval is. En dan krijg je vervolgens het gereformeerde Avondmaalsformulier, waarin de spits ligt op het feit dat het geloof toch wel echt moet zijn.

Is dat geen legitieme vraag? Geloof is een gave van de Geest en bewijst zich toch in de vruchten?

Maar cruciaal is: stel je die vraag vooraf, als een voorwaarde, of achteraf, als kenmerk en vrucht van je geloof? Is het echte geloof een voorwaarde om kind van God te worden? Het behoort tot de heiliging dat je die vragen stelt, niet tot de rechtvaardiging. Als je een kind van God bent, stel dan de legitieme vraag: hoe zit dat met je geloof? Als je echter je hele leven met de vraag bezig bent: ben ik wel een ware gelovige, dan kom je aan de heiliging niet eens toe. Neem je je uitgangspunt echter in je gedoopt-zijn als kind van God, dan komt het harde en taaie gevecht: het kruis dragen achter Christus aan. Leven is niet anders dan een gestadig sterven, stelt het Doopformulier. Zo stelde ook de Vroege Kerk.

De verschillen tussen Guido de Brès en de Vroege Kerk zijn echter duizendmaal kleiner dan die tussen De Brès en de kerk in onze tijd. Dat blijkt onder meer ten aanzien van de Avondmaalspraktijk na de zeventiende eeuw. Eerst kreeg je van de kerkenraad op je huid dat je niet aan het Avondmaal ging, of juist wel terwijl je er niet naar gedroeg. Later krijg je de mijding van het Avondmaal als ‘standaard’ en mag je vooral niet te gemakkelijk aan het Avondmaal gaan. Als er dingen in het leven zijn die niet deugen, dan spreek je daarover ná de maaltijd van de

Heer, maar je stelt ze niet als voorwaarde vooraf om al dan niet deel te nemen aan de maaltijd.

De Brès stelt in artikel 28 van de geloofsbelijdenis dat ‘iedereen schuldig is zich bij de ware kerk te voegen’. Welke was dat in zijn tijd?

Voor De Brès was het duidelijk: daar waar het Woord wordt verkondigd en de sacramenten trouw worden bediend. De moeite die ik met hem heb, is de gedachte alsof wij ons bij de kerk kunnen voegen. Ik ben al in de kerk opgenomen, in de genade van Christus. Niet omdat ik ervoor gekozen heb, maar omdat God al een keuze voor mij heeft gedaan. Daarom legt Calvijn de nadruk op de verkiezing, in plaats van dat ik voor het heil kies. Bij De Brès was het duidelijk: de Rooms-Katholieke Kerk deugt niet en we staan als gereformeerden aan de goede kant. Bij Calvijn ligt het ook ambivalent, maar de Rooms-Katholieke Kerk gaat hem meer aan het hart, terwijl bij De Brès de protestanten een eigen en zelfstandige organisatie krijgen. De balans slaat door naar de andere kant.

In de NGB is de breuk met Rome al gelegitimeerd en onherstelbaar?

De Brès is de drempel overgegaan. Hij en andere gereformeerden in de zuidelijke Nederlanden dachten: Rome, daar is toch geen redding meer aan. We moeten maar aanvaarden dat een flink deel geamputeerd is. Dan krijgt het protestantisme ook iets geborneerds: wij zijn de ware kerk. Rome deugt volgens de gereformeerden niet. Hebben ze ooit met een katholiek gesproken over het geheimenis van God dat ons geloof te boven gaat? Maar De Brès staat nog wel vóór de culturele omslag in de Verlichting waarin ik de dingen ga bepalen. Bij hem leeft nog sterk het ambtelijk gezag van de kerk, waar het om Christus gaat en niet om aardse macht.

Als we de zinsnede van 'het voegen bij de ware kerk' toepassen op onze tijd: welke kerk zou dan de ware moeten zijn?

De kerk is het lichaam van Christus en staat in een ambtelijke traditie waar de ketters worden geweerd. Er waren weleens schisma's, maar altijd werd geprobeerd om die te helen. Waar ze niet geheeld werden, stierven ze gewoon uit. Het schisma tussen Rome en de Orthodoxe Kerk is natuurlijk altijd nog een drama en dat heeft alles met politiek te maken. Eigenlijk hebben alle scheuringen in de kerk met politiek te maken. Als je daar niets aan doet, blijven ze onopgelost. Het is niet zo dat de Rome de enige ware kerk is. Integendeel, zij is een gehavende kerk, waarin je zo snel mogelijk de ledematen moet terugzetten. Maar dat wordt steeds moeilijker naarmate het schisma met de Reformatie langer duurt. Het is wel zo dat de ledematen op termijn sterven, maar niet het lichaam.

Wat is uw concrete advies?

We moeten ons als protestantse kerken zo snel mogelijk herenigen met Rome. Er is geen enkele reden om te zeggen: we kunnen niet samengaan met Rome. Je hebt de kwesties van Maria en de paus, maar dat zijn toch *minor problems* vergeleken met het subjectivisme van protestantse kerken waar mensen eindeloos met zichzelf bezig zijn. (Lachend:) Laat Maria dan maar voorbede voor ons doen.

Het subjectivisme leeft ook even sterk in de vrijzinnigheid.

Toch hadden de oude vrijzinnigen het besef dat er een gezaghebbende bron is in de leer van Jezus, die ons te boven gaat. Dat ze niet geloofden in het bovennatuurlijke is iets waarmee ze God tekortdeden, maar voor moderne vrijzinnigen is het: ik doe wat ik wil en ik pluk een tekst die ik leuk vind. Daarom willen protestanten niet terug naar Rome, want dan is er iemand anders die zegt wat je moet doen en denken en dat de bron van het leven buiten jezelf ligt.

Scheert u niet alle protestanten over één kam? Er zijn ook veel orthodoxe protestanten die niet vrijzinnig zijn en juist wijzen op het gezag van de Schrift.

Maar dat is wel vaak hún eigen Heilige Schrift. Predikanten onder hen durven niet te zeggen tegen de gemeente dat de genade van Christus die zij over hen uitspreken, waar is. Hij zegt niet: In Godsnaam zeg ik u in Naam van Christus: uw zonden zijn u vergeven. Hij zegt dat zelfs niet tegen de gemeente van gedoopten, terwijl het Doopformulier duidelijk stelt dat Christus ons wast in Zijn bloed en ons tot kinderen van God aanneemt. Dus menig orthodoxe predikant gelooft zelf niet eens in zijn ambt.

Toch staat in het Doopformulier ook dat de Heilige Geest toepast wat wij in Christus hebben. De toe-eigening blijft dus nodig.

Maar dat doet de Heilige Geest door Woord en sacrament, waarin het heil van God over de mens wordt uitgezegd en dat je dit vieren mag, in Doop en Avondmaal. De reformatorische predikanten zien niet in dat ze de volmacht hebben om het Woord van Christus ambtelijk uit te spreken. Dat gezag van het Woord en sacrament was er in de zestiende eeuw nog wel. En daarom moest je getrouwd onder het Woord komen. Dat is een heel ander paradigma dan het subjectieve perspectief dat je persoonlijk moet geloven.

De ervaring is nu belangrijk geworden?

Ik zal niet zeggen dat ervaring niet belangrijk is, maar ze is niet de basis, de grond waarop ik sta. Net zoals bij het huwelijk: je kunt als stokvissen naast elkaar leven, wat niet ideaal is, maar dat breekt het huwelijk niet.

Hoe realistisch is uw idee: terug naar Rome?

Ik zie niet dat het gebeurt, laat ik eerlijk zijn. Het zal een eeuwig

wonder zijn, het wonder van de Eeuwige, maar misschien gebeurt het toch. Het zou geen kwestie van een lang traject mogen zijn, zoals het Samen op Weg-proces, maar je moet het gewoon doen. Zolang we onze eigen kleine toko willen houden, onszelf willen handhaven, dan gebeurt er niets. Je moet jezelf inleveren. We moeten vandaag nog institutioneel één worden en daarna gaan bakkeleien over wat waarheid en valsheid is – en daarover kunnen we heel wat ruziemaken. Maar laten we beseffen dat we alleen uit genade leven en dat de Doop ons verbindt met Christus.

Het probleem ligt dus bij de protestanten?

Ja, zij moeten zich bekeren, en niet Rome, zoals dat in de zestiende eeuw het geval was. Protestanten moeten eerst weer leren wat gezag is en dat het ambt iets is wat over jou uitspreekt; dat je van een ambtsdrager de Doop ontvangen hebt en dat in de preek vergeving over je wordt uitgezegd, ook al zit je te slapen. Als dat is uitgesproken, laten we dit dan gaan vieren in de maaltijd, in plaats van de vraag te stellen: ‘Kent u daar iets van?’

Dus eerst aan tafel, daarna de gesprekken?

Ja, net zoals er onenigheid kan zijn met of tussen kinderen en ouders. De beste oplossing is: eerst komen jullie allemaal thuis en dan gaan we praten. Maar niet eerst gaan onderhandelen over de voorwaarden waaronder je thuis komt, want dan wordt het nooit wat. Dan heeft de ander het altijd gedaan. De scheidslijnen lopen tegenwoordig helemaal niet meer tussen Rome en Reformatie, maar tussen orthodoxie en moderniteit. En orthodoxie is niet: Jezus heeft mijn zonden vergeven, maar: je staat in de traditie van de gemeenschap van de kerk waarin de kerk voorafgaat aan jezelf. Je gelooft in de verkiezing, zonder dat individueel in te vullen. God heeft ervoor gekozen dat

je hier geboren bent en dat Zijn Naam over je is uitgesproken. Zowel mijn ouders als ikzelf hebben dat niet bedacht. Als mensen de kerk verlaten, zijn ze geen evangelisatiemateriaal, maar broeders en zusters die je niet meer ziet maar die je wel kunt aanspreken op de Doop.

Moet u zelf niet de daad bij het woord voegen als het gaat om een terugkeer naar Rome?

Lachend: Ik ben geen ambtsdrager en heb geen gezag in de Protestantse Kerk in Nederland, integendeel. Als ik iets voorstel, dan weet je zeker dat het niet gebeurt.

Bent u niet te optimistisch over Rome?

De huidige kerk van Rome heeft heel wat misstanden opgeruimd, zeker als het gaat om de invloed van de staat op de kerk. De Rooms-Katholieke Kerk is veel meer kerk geworden en ze durft meer de nek uit te steken naar de overheid. Rome is geen perfecte kerk maar dat is zij nooit geweest. Ik zie een positieve wending, vooral in Trente, waar Rome de kerk wilde hervormen. In Trente wilde de kerk weer kerk zijn. Dat is veel meer een wending dan het Tweede Vaticaanse Concilie, dat een incident was en vooral een openheid naar de moderniteit kende. Met het risico natuurlijk dat je een cultuurkerk wordt en de cultuur te serieus neemt.

Hebben de dopers niet een legitiem punt gehad: een streven naar radicaal christendom, teruggaand op de wortel (radix) van het Evangelie?

Ze lieten zich niet meer dopen, maar ze gingen zichzelf dopen. Dus: ik moet bepalen of ik gedoopt word. Dat is niet minder dan de omkering van de Doop. De Doop is dat je dood bent en dat je 'ik' eraan gaat. Daarom kun je niet twee keer gedoopt worden. Guido de Brès zag dat heel goed.

Maar het protest tegen verzwagering van kerk en overheid bij de dopersen zal u aanspreken.

Ketters hebben altijd wel een punt, zoals de Verlichting dat had in haar strijd tegen bijgeloof. Toch ben ik het eens met de Leidse theoloog G.J. Heering, die sprak over het *corpus christianum*, de wending onder Constantijn de Grote, als de zondeval van het christendom. Dat geldt ook mijn bezwaar tegen de theocratie. Voor Israël gold dat, maar het liep uit op genocide. Theocratie is onmogelijk, omdat het Koninkrijk van God niet van deze wereld is. We zijn met Christus gestorven, ons burgerschap is in de hemel.

Christenen zijn geen burgers van twee werelden?

Nee, maar burgers van één wereld, en die is de wereld van Christus, het eeuwige leven. Ze zijn in Christus verborgen bij God. We leven hier in vreemdelingschap. We staan echter wel midden in deze wereld. We lijden voortdurend aan wat mensen elkaar aandoen. Dagelijks strijden we met de zonde. Je probeert zo veel mogelijk je eigen leven op de rails te houden, je gezin, de kerk en de samenleving. De wereld zal niet volmaakt worden, maar je probeert van de scherpste randen iets te helen en iets van de rommel op te ruimen.

U kunt dan ook niets met de godsdienstige roeping van de overheid zoals De Brès die in artikel 36 van de geloofsbelijdenis formuleert?

Die is gebaseerd op de gedachte dat je in deze wereld een gestalte van het Koninkrijk kunt realiseren. De overheid is echter niet goddelijk; zij heeft niet het laatste woord.

De Brès zegt ook niet dat de overheid goddelijk is, maar zij heeft wel een opdracht om voor God op te komen.

De overheid moet ervoor zorgen dat er een kerk en godsdienst

zijn waarover de overheid niets te zeggen heeft. De eerste taak van de overheid richting de godsdienst is: hier passen wij. Dus ook niet een protestantse godsdienst als de ware aanwijzen, want dan doet de overheid het voorkomen alsof zij daartoe bevoegd is. Elke overheid, ook zij die de meest zuivere godsdienst tot staatsgodsdienst maakt, deugt niet.

Calvijn en De Brès stellen dat de taak van de overheid niet alleen van toepassing is op de tweede, maar ook de eerste tafel van Gods wet.

De eerste tafel is juist dat de overheid niet op de plaats van God moet gaan zitten. Laat de overheid niet meer doen dan een kerk die werkelijk Christus centraal stelt, waar het Evangelie centraal staat, faciliteren. De overheid heeft dan ook geen profetische taak. Een profeet spreekt namens God en dat doet de overheid niet. Dat doet de kerk.

Maar zou het niet mooi zijn als de huidige regering, in de persoon van premier Rutte, iets doorgeeft van de boodschap van God?

Nee, het is voldoende wanneer de overheid slechts laat zien dat er een macht is die haar overstijgt. Houd kerk en staat uit elkaar: geen aardse macht begeren wij. In de huidige samenleving moet de overheid de kerk kerk laten zijn. De samenleving vaart wel bij godsdienst, want die is altijd kritisch tegenover machtsclaims. Nu is echter het omgekeerde het geval. Wat de huidige overheid doet, is de vermenging van staat en kerk weer invoeren, waardoor de staat feitelijk een pseudogodsdienst wordt en waarin een bepaald model, een pseudoreligie van het 'ik', wordt gepromoot. Hierdoor oefent zij een tirannie uit over de kerken en de scholen. Je ziet dat op het punt van seksualiteit, abortus en euthanasie. Maar laat de kerk zich daarover nooit zó druk maken dat zij daarom een kerkscheuring begint.

Homoseksualiteit als zaak van het belijden, zoals dr. Dolf te Velde en dr. Maarten Klaassen voorstellen?

Zegt het Nicaenum iets erover? Nee, dus. Dat is een kwestie van ethiek. Daar kun je best ruzie over maken en het luistert ook nauw. Maar beter is om als christen bij ethische kwesties te zeggen: als christen doen wij zulke dingen niet. Gij geheel anders. Wij plegen geen abortus. Zaak van belijdenis is alleen dat je over God goede dingen zegt. Maar zorg wel dat je het huwelijk in ere houdt. Dus niet scheiden, en als het toch gebeurt, is dat net zo erg als scheuring in de kerk. Echtscheiding kan gebeuren in de gebroken wereld en raakt de fundamentele lagen van het mens-zijn, de objectieve structuren van het leven. Maar houd de ethische zaken rond bijvoorbeeld seksualiteit buiten de ambtsdiscussie en maak die ook niet tot politieke kwesties. De overheid moet afblijven van leven en dood en zij is niet bevoegd om de grenzen van het leven te bepalen. Concreet: de overheid moet het leven beschermen en ervoor zorgen dat mensen de grens niet overgaan, dus geen abortus en geen actieve euthanasie. Maar laat de overheid terughoudend zijn in het zich uitspreken over ethische en godsdienstige kwesties en laat de kerk zich vooral bezighouden met de kernzaken van het belijden en ethische kwesties niet op de spits drijven.